

**PAMBIQ YARPAQBÜKƏN ODLUCASI
SYLLEPTE DEROGATA FABRICIUS, 1775 (LEPIDOPTERA, CRAMBIDAE)**

**EYVAZOV Ə.Q.,¹ƏHMƏDOV B.Ə., ŞAHVERDİYEVA Z.B.,
MUSTAFAEVA İ.E., QAZI S.Q.**

*AMEA Zoologiya İnstitutu,
¹barat_ahmedov@yahoo.com*

Abstract: Some bioecological features and phenology of (*Syllepte derogata* F.) were studied in the cotton agroecosystems of Neftchala region in 2020-2021.

It was found that this pest gives first full generation in the region, and the second generation goes to winter in the caterpillar stage.

Keywords: *Neftchala, agroecosystem, syllepte derogata, phenology, Lepidoptera, crambidae*

GİRİŞ

Respublikamızın iqtisadiyyatında əsas yerlərdən birini tutan pambıqcılığa həmişə xüsusi önəm verilmişdir.

Strateji məhsul olan pambıq bitkisi, onun zərərvericiləri və xəstəlikləri haqqında həmişə geniş tədqiqatlar aparılmış və çoxlu sayda elmi əsərlər yazılmışdır.

Aparılan tədqiqatlar və araşdırmalar zamanı pambıq bitkisinə əsasən pambıq sovkası, tor gənəsi və bəzi mənənələrin daimi olaraq məhsuldarlığa ciddi ziyan vurduqları qeyd olunmuşdur.

Son illərdə araşdırmalar zamanı pambıq əkinin sahələrində pambıq yarpaqbükən odlucasının bəzi rayonlarda (Neftçala, Ağdaş) həm pambıq bitkilərində, həm də şəkər çuğunduru aqresenzlarında yayılması tədqiqatçıların diqqətini bu zərərvericiyə yönəltmiş və onun ətraflı tədqiqinə sövq etmişdir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqat işləri Neftçala rayonunun fermer təsərrüfatlarında, əsasən 2020-2021-ci illərdə aparılmışdır. Eyni zamanda əvvəlki illərdə ekspedisiyalar zamanı əldə olunmuş materiallardan da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatlar entomologiyada qəbul olunmuş metodlar əsasında həyata keçirilmişdir [5; 6].

ALINMIŞ NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN TƏHLİLİ

Tip-Buğumayaqlılar-Arthropoda

Sinif-Həşəratlar-Insecta

Dəstə-Pulcuqqanadlılar-Lepidoptera

Fəsilə-Odlucalar-Pyralidae (Crambidae)

Cins-Syllepte (Haritalodes)

Növ- Syllepte derogata (H.derogata) Fabricius, 1775 [1]

Sinonimlər:

- Phalaena derogata F., 1775
- Botys multilinealis Guenee, 1854
- Botys otysalis Walker, 1859
- Zebronia salomealis Walker, 1859
- Natacha obliqua T.P.Lucas, 1898
- Haritalodes obliqua
- Botys annuligeralis Walker, 1866
- Haritalodes annuligeralis

- *Botys basipunctalis* Bremer, 1864
- *Haritalodes basipunctalis*

Bu növ, ilk dəfə 1775-ci ildə İohan Kristian Fabricius tərəfindən təsvir edilmişdir.

Geniş yayılmış növ olub, Kamar adaları, Konqo, Qana, Mali, Reunion, Madaqaskar, Seyşel adaları, Cənubi Afrika, Qana, Avstraliya, Fidji, Yeni Qvineya, Samoa, Solomon adaları, Andaman adaları, Bali, Hindistan, Şri-Lanka, Malayziya, Myanma, Sinqapur, Vyetnam, Çin və Yaponiya ərazilərində qeydə alınmışdır [2; 3].

Rusiyanın Primorski vilayətində geniş yayıldığı, avqust-sentyabr aylarında çuğundur təsərrüfatlarına ciddi ziyan vurduğu qeyd olunur [4].

Kəpənəklərin ölçüsü, qanadları açılmış vəziyyətdə 25-30 mm.-dək ola bilər. Rəngləri solğun qəhvəyi olub, hər qanadın üzərində tutqun qəhvəyi rəngdə özünəməxsus xüsusi xətlər (mürəkkəbquruluşlu) yerləşmişdir. Kəpənəkləri fərqləndirən digər bir əlamət onların qabaq ayaqlarında açıq nəzərə çarpan qara nöqtələrin olmasıdır. Yumurtaları ellips formada, solğun-yaşıl zəngdə olur. Tırtılların rəngi ilk mərhələdə yaşıl, başları isə tünd qəhvəyi, sonralar isə tutqun çəhrayıya çalır. Yetkin tırtılların uzunluğu 20-22 mm.-dək ola bilər.

Pupların ölçüsü 10-12 mm arasında dəyişir. Bu zərərvericiyə daha çox çuğundur əkini sahələrinə yaxın pambıq tarlalarında rast gəlmək olur.

2020-2021-ci illərdə Neftçala rayonunun pambıqçılıq fermer təsərrüfatlarında zərərvericinin inkişaf dinamikası, zərərvericiliyi və fenologiyası ətraflı araşdırılmışdır. Fenoloji müşahidələr nəticəsində məlum oldu ki, aqrosenozda bu odluca bir tam nəsil verir, ikinci nəslin tırtılları müxtəlif bitkilərin (çuğundur və yaxınlıqlarda olan meyvə ağaclarından alma, armud, gavalı) yarpaqları arasında hördükləri baramacıqlar içərisində qışlamaya gedirlər.

Cədvəldən göründüyü kimi, qışlamaya getmiş tırtıllar növbəti ilin yazında tor baramacıq içərisində puplaşır. Puplardan isə kəpənəklər may ayının ikinci ongünlüyündən uçuşa başlayırlar. Kəpənəklərin uçuşu iyulun əvvəllərində davam edir. Mayalanmış dişilər mayın sonundan iyunun sonunadək müxtəlif bitkilər üzərinə (əsasən də çuğundur və pambıq üzərinə) yumurtalar qoyur.

2021-ci ildə stasionar ərazilərdə mayın sonu iyunun II yarısında az da olsa, (100 bitki üzərində 9-11 yumurta) zərərvericinin yumurtalarına rast gəlinmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2017-2018-ci illərdə aqrosenozda bu zərərvericiyə daha çox rast gəlinmişdir.

İyunun əvvəllərindən yumurtalardan tırtıllar çıxır. Tırtıllar bitkinin yarpaqlarını alt tərəfdən gəmirərək nazikləşdirirlər. Sonra isə kənarlarını gəmirərək yarpaqları bükür və onun içərisində puplaşır. Puplara iyunun sonu və iyulda təsadüf edilir. Növbəti nəslin kəpənəkləri iyul ayının əvvəllərindən avqustun əvvəllərində uçuşurlar. Mayalanmış dişilər iyulun ikinci ongünlüyündən yumurta qoymağa başlayırlar. Yumurtadan çıxan tırtıllar isə sentyabrın əvvəllərində qidalandıqdan

sonra növbəti ilin yazınadək baramacıqlar içərisində qışlamaya gedirlər. Qışlamaları əsasən zədələdikləri yarpaqlar arasında baş verir.

Cədvəl

Pambıq yarpaqbükən odlucasının fenoloji təqvimi (Neftçala 2020-2021)

Aylar	Aprel			May			İyun			İyul			Avqust			Sentyabr			Oktyabr		
Dekadalar	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
I nəsil	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)		+	+	+	+											
II nəsil										+	+	+	+	+	+	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)

Qeyd: (-) - qışlamada olan tırtıllar

● puplar, + - kəpənəklər, ••-yumurta, --- -aktiv tırtıllar

Tədqiqat illərində bu zərərvericinin aqrosenozda kütləvi yayılması və ciddi ziyan vurməsi qeydə alınmadı. Eyni zamanda, zərərvericinin yumurtalarının və tırtıllarının müxtəlif yırtıcı və entomofaqlar tərəfindən (parabüzənlər, qızılqözlər, habrobrakon minicisi, hörümçəklər və s.) məhv edildiyi də müşahidə edilmişdir.

Laborator təcrübələri zamanı növün inkişafı üçün optimal temperaturun 24-25°C olduğu müəyyən edilmişdir. 34-35°C-dən yuxarı temperatur zərərvericinin yumurtalarına öldürücü təsir göstərir.

Sahələrdə zərərvericinin azlığını bir tərəfdən onun təbii düşmənlərinin çoxluğu ilə izah etsək də digər tərəfdən, yəqin ki, son illərdə havanın temperaturunun kəskin artması da öz təsirini göstərmişdir.

Yəqin ki, növbəti illərdə bu suallara ətraflı cavab tapılacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Australian Faunal Directory
(<http://www.environment.gov.au/biodiversity/abrs/onlineResources/fauna/afd/taxa/Haritalodes derogata>)
2. De Prins, J.& De Prins, W.(2018). "Haritalodes derogate (Fabricius, 1775)" (http://www.afromoths.net/species_by_code/HARIDER O). Afromoths.
3. Poltavskiy, A.N., Kravchenko, V.D., Traore, M.M., Traore, S.F., Gergely, P., Witt, Th.J., Sulak, H., Beck, R.H.-T., Junnila, A., Revay, E.E., Doumbia, S., Beier, J.C. & Muller, G.C. Biodiversity and seasonality of Pyraloidea (Lepidoptera) in the woody savannah belt in Mali. Israel Journal of Entomology. 2018. 48 (1); 69-78.
4. Зверозомб-Зубовский Е.В. Вредители сахарной свеклы. Киев-1956, стр. 185.
5. Фасулати К.К. Полевые исследования наземных беспозвоночных. М.1971, 424 с.
6. Поляков И.Ю. Прогноз появления основных вредителей и болезней сельскохозяйственных культур. М., 1958, 324 с.